

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2024-yil 1-son

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.4.1.

ISSN 2181-2179
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA, JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Ergashev Ikrom Abdurasulovich

SOLIQQA OID MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR VA ULARNI SODIR
ETGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK 4

Kamalova Dildora Gayratovna

IXTIYORIY QAYTISHNING JINOYAT TARKIBI BELGILARIGA KO'RA TAHLILI14

Ходжаев Шохрух Музаффарович

ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРАКТИКЕ24

Otegenova Luiza Joldasbayevna

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNING
QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI35

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Tulaganova Gulchexra Zaxitovna

ODIL SUDLOVNI AMALGA OSHIRISHDA PROKURORNING O'RNI47

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich

TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV: HUQUQNI QO'LLASH MUAMMOLARI61

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.4.1./YJFQ4669>
UDC: 343.23(045)(575.1)

IXTIYORIY QAYTISHNING JINOYAT TARKIBI BELGILARIGA KO'RA TAHLILI

Kamalova Dildora Gayratovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoiy odil sudlov fakulteti dekani
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
ORCID: 0000-0001-6747-8883
e-mail: d.kamalova@tsul.uz

Annotatsiya. Jinoyatdan ixtiyoriy qaytishning huquqiy tabiati yuzasidan mushohadalar XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllangan bo'lib, o'sha davrda olib borilgan tadqiqotlarda uning bir qator tomonlari yoritilgan. Ushbu masalaning genezisiga e'tibor qaratar ekanmiz, ixtiyoriy qaytishning huquqiy oqibati borasida hanuz yagona qarash shakllanmaganini ko'rish mumkin. O'zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat qonunida "Ixtiyoriy qaytganlik uchun jinoiy javobgarlik istisno etiladi" degan qoida belgilangan. Shunga qaramay, jinoyat huquqi doktrinasida ixtiyoriy qaytishning huquqiy oqibatini ayrim mualliflar "jinoiy javobgarlikdan ozod etiladi", boshqalar "jinoiy javobgarlik istisno etiladi", yana bir guruh olimlar "jinoiy javobgarlikka tortilmaydi" sifatida ifodalanishi zarurligini bayon etgan. Mazkur fikrlarning asosi aslida ixtiyoriy qaytishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud yoki mavjud emasligi bilan bog'liq. Binobarin, shaxsni javobgarlikdan ozod qilish masalasi sodir etilgan qilmishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Maqolada jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish jinoyat tarkibi belgilariga ko'ra tahlil qilingan, olimlarning bu boradagi pozitsiyalari tadqiq etilib, muallifning nuqtayi nazari asoslantirilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatdan ixtiyoriy qaytish, jinoyat tarkibi, jinoiy javobgarlikni istisno qilish, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish, jinoyatdan voz kechish.

АНАЛИЗ ДОБРОВОЛЬНОГО ОТКАЗА ПО ПРИЗНАКАМ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Камалова Дилдора Гайратовна,
доктор философии по юридическим наукам (PhD),
декан факультета уголовного правосудия
Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. Суждения о правовой природе добровольного отказа от преступления формировались с середины XX века, ряд аспектов данного

вопроса был освещён в исследованиях, проводившихся в те времена. Обращая внимание на генезис добровольного отказа, можно увидеть, что до сих пор не сформировано единое мнение в вопросе правовых последствий добровольного отказа. В действующем уголовном законе Республики Узбекистан установлено правило «исключения уголовной ответственности за добровольный отказ». В доктрине уголовного права в качестве правового последствия добровольного отказа отдельные группы авторов отмечали «освобождение от уголовной ответственности», другие – об «исключении уголовной ответственности», ещё одна группа учёных утверждает о необходимости отражения уголовно-правового последствия в виде «не привлечения к уголовной ответственности». Основание данных мнений, по сути, связано с наличием или отсутствием состава преступления при добровольном отказе. Следовательно, вопрос об освобождении лица от ответственности возникает при наличии признаков преступления в совершённом деянии. Поэтому в научной статье добровольный отказ от преступления анализируется с учётом признаков состава преступления, изучены позиции учёных по этому поводу, и на этой основе обоснована точка зрения автора.

Ключевые слова: добровольный отказ, состав преступления, исключение уголовной ответственности, освобождение от уголовной ответственности, отказ от преступления.

ANALYSIS OF VOLUNTARY RENUNCIATION BASED ON THE ELEMENTS OF A CRIME

Kamalova Dildora Gayratovna,
Tashkent State University of Law,
Dean of the Faculty of Criminal Justice,
Doctor of Philosophy in Law

Abstract. *Judgments about the legal nature of voluntary renunciation of crime have been formed since the middle of XX, a number of aspects of the question were covered in studies conducted at that time. Paying attention to the genesis of voluntary renunciation, you can see that is still not formed. Despite the fact that the current criminal law of the Republic of Uzbekistan establishes the rule «exclusion of criminal liability for voluntary renunciation». In the doctrine of criminal law as a legal consequence of voluntary renunciation, some groups of authors noted «exemption from criminal responsibility», others — about «exclusion of criminal responsibility», another group of scientists' claims that it is necessary to reflect the legal consequences in the form of «no criminal prosecution». The basis of these opinions is essentially related to the existence or absence of elements of the offence of voluntary renunciation. Therefore, the question of exonerating a person from responsibility arises where there is evidence of a crime committed in the act committed. Therefore, in the scientific article, voluntary renunciation of a crime is analyzed taking into account the features of the elements of*

the crime, the positions of scientists in this regard are examined, and on this basis the author's opinion is grounded.

Keywords: *voluntary renunciation, composition of the crime, exclusion of criminal responsibility, exemption from criminal liability, renunciation of the crime.*

Kirish

Shaxs jinoyatga tayyorgarlik ko'rish harakatlarini yoki jinoyat sodir etishga bevosita qaratilgan harakatlarni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda to'xtatsa, shuningdek, jinoiy oqibat kelib chiqishi mumkinligini anglagan holda shunday oqibat kelib chiqishining oldini olsa, bu jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish deb topiladi. Qonunda belgilangan mazkur tushunchadan kelib chiqqan holda, ixtiyoriy qaytishning huquqiy tabiati va kelib chiqadigan oqibatning jinoyat-huquqiy xususiyatini to'liq aniqlash imkoni yo'q. Bu esa quyidagi masalalarni yuzaga keltiradi: birinchidan, jinoyatni yakunlashdan voz kechgan shaxsning qilmishi jinoiy, lekin ixtiyoriy qaytganlik alohida xususiyatiga ko'ra javobgarlikdan ozod qilishga olib keladi; ikkinchidan, ushbu qilmish qonuniy, natijada jinoiy javobgarlik shaklidagi oqibatlarga olib kelmaydi; uchinchidan, jinoyatdan ixtiyoriy qaytish shaxsning qonuniy xulq-atvori va jinoyat o'rtasidagi chegara bo'lib, alohida xususiyatli qilmish va shuning uchun o'ziga xos huquqiy oqibatlarga olib keladi.

Shu o'rinda haqli bir savol tug'iladi. Jinoyatdan ixtiyoriy qaytgan shaxsning jinoiy javobgarlikka tortilmasligi uning sodir etgan qilmishida jinoyat tarkibi belgilari bor yoki aksincha, yo'qligini anglatadimi? Jinoyat kodeksining 16-moddasiga muvofiq, jinoiy javobgarlikka tortishning yagona asosi shaxsning sodir etgan qilmishida jinoyat tarkibi belgilarining mavjudligi hisoblanadi. Qilmishida jinoyat tarkibi mavjud bo'lmagan shaxslarni har qanday holatda javobgarlikka tortish mumkin emas. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish jinoyat qonunida belgilangan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan va qilmishida jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanadi. Shunga ko'ra, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish deganda jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan qonunda nazarda tutilgan muayyan holatlar bo'yicha davlat tomonidan jinoyat-huquqiy ta'sir choralarining qo'llanmasligi tushuniladi.

Material va metodlar

Ushbu ilmiy maqoladagi mavzuni tadqiq etishda analiz va sintez, deduksiya va induksiya, tarixiylik, mantiqiylik kabi tadqiqot usullari qo'llangan.

Mazkur mavzu yuzasidan o'zbek olimlaridan M.X. Rustamboyev, A.S. Kayumov, R.R. Shakurov; xorijiy olimlardan A.A. Shakirova, I.M. Israfilov, M.Y. Malyar, A.A. Klyuyev, A.I. Orlova, S.Y. Sutsiyevlarning ilmiy ishlari tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari

Shaxsning harakat (harakatsizligi)da jinoyat tarkibi bo'lmasa, u uchun jinoyat-huquqiy oqibatlar yuzaga kelmaydi, shuning uchun jinoyat-huquqiy ta'sir chorasini qo'llanmaydi. Ixtiyoriy qaytishning huquqiy oqibati jinoiy javobgarlikni istisno etishda ifodalanishi lozim.

Bugungi kunda jinoyatdan ixtiyoriy qaytishning huquqiy tabiati va oqibatlari haqidagi qarashlarni shartli ravishda quyidagicha guruhlash mumkin:

Birinchi guruh vakillarining fikriga ko'ra, ixtiyoriy qaytish umuman olganda jinoiy qilmish, biroq qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat oxiriga yetkazilmaganligi rag'batlantirilib, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish oqibati nazarda tutilgan.

Masalan, M.X. Rustamboyev "Boshlangan jinoiy faoliyatni to'xtatib, jinoiy javobgarlikdan qutulish imkoniyatining qonunda mustahkamlanishi shaxsni o'z jinoiy niyatini yakunlashdan bosh tortishga rag'batlantiriladi" [1, 242-b.], deb hisoblaydi. I.M. Israfilovning fikriga ko'ra, jinoyatdan ixtiyoriy qaytish institutining mohiyati shundaki, "Ijtimoiy xavflilik xususiyati to'liq bartaraf etilmasa-da, shaxsning ijtimoiy xavfliligi pasayadi, og'ir oqibatlar kelib chiqishning oldi olinadi. Shunga muvofiq, sodir etilgan qilmishda jinoyat tarkibi va jinoyat belgilari yo'q, deb tushunilmasligi lozim. Qonun chiqaruvchi mazkur holatda shaxsning ijobiy xulq-atvorini rag'batlantirgan. Shuning uchun mazkur institut jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning reabilitatsiya asosi sifatida ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq" [2, 104-b.].

Ikkinchi guruh vakillarining ta'kidlashicha, ixtiyoriy qaytganlik uchun jinoiy javobgarlik istisno qilinadi, chunki jinoyatni oxiriga yetkazishdan voz kechgan shaxsning yoki qilmishning ijtimoiy xavfliligi mavjud emas.

Jinoyatdan ixtiyoriy qaytish normasining retrospektiv tahliliga e'tibor qaratar ekanmiz, XX asrning ilg'or olimlaridan biri quyidagilarni bayon etgan. "Boshlangan jinoiy faoliyatni davom ettirishdan ixtiyoriy qaytgan shaxs jazolanmasligining sababi *faoliyatning ijtimoiy xavfli hisoblanmasligi* va natijada tugallanmagan jinoyat xususiyatini yo'qotishidir. Subyekt jinoiy harakatini davom ettirish niyatida bo'lmasa, jamiyat uchun ijtimoiy xavfli hisoblanmaydi. *Jinoyatdan ixtiyoriy qaytishda jinoyat tarkibi (tayyorgarlik va suiqasd) mavjud emasligi* haqidagi xulosa jinoyatni davom ettirishdan bosh tortishni jinoiy javobgarlikni istisno etuvchi holat sifatida tan olish uchun zarur shart-sharoitlarni tahlil qilish orqali isbotlanadi" [3, 207–208-b.].

Bu borada quyidagi fikrini qayd etish o'rinli. "Jinoyatni davom ettirishdan ixtiyoriy voz kechish jinoiy faoliyatni to'xtatishga qaratilgan ongli harakat hisoblanadi. Boshqacha aytganda, bu harakat jinoyat sodir etish niyatining yo'qolganligi hamda jinoyatning asosiy moddiy belgisi hisoblangan *qilmishning ijtimoiy xavflilik xususiyati yo'qolganini anglatadi*" [4]. Darhaqiqat, ixtiyoriy qaytishda boshlangan qilmishni shaxs o'z xohish-irodasiga ko'ra oxirigacha yetkazmaydi, tayyorgarlik ko'rish va suiqasd qilishga xos bo'lgan zarar yetkazish tahdidi mavjud bo'lmaydi.

Uchinchi guruh olimlarining nuqtayi nazariga ko'ra, ixtiyoriy qaytish uchun jinoiy javobgarlik istisno qilinishining sababi jinoyat tarkibi mavjud emasligi, ya'ni obyektiv va subyektiv tomon amalga oshirilishining to'xtatilishi hisoblanadi.

M.X. Rustamboyevning fikriga ko'ra, "Jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish doimo jinoyat tarkibini istisno etadi" [5, 231-b.]. "Jinoyatdan ixtiyoriy qaytishning mohiyati jinoiy faoliyatni davom ettirishdan to'liq va batamom voz kechish bo'lib, buning natijasida shaxs jinoyat tarkibi belgilari bo'lmaganligi tufayli jinoiy javobgarlikka tortilmaydi" [6, 273-b.]. Mazkur fikrni yanada rivojlantirib, B.B. Galiyev quyidagilarni bayon etgan: "Tamom bo'lmagan jinoyatdan farqli o'laroq, jinoyatdan ixtiyoriy

qaytishda shaxs *jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lmagan qilmishni sodir etishni to'xtatadi*. Jinoyatdan ixtiyoriy qaytgan shaxsni javobgarlikdan ozod qilish bilan qonun chiqaruvchi ikkita maqsadni ko'zlaydi: birinchidan, shaxsga o'z xatti-harakatining ijtimoiy xavfliligi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarini anglash; ikkinchidan, jinoyat-huquqiy himoya ostidagi obyektga zarar yetkazish ehtimolining oldini olish" [7, 130-b.].

M.Y. Malyar fikriga ko'ra, jinoyatdan ixtiyoriy qaytishda tamom bo'lgan jinoyat tarkibi (obyektiv belgi – JK Maxsus qismida ko'rsatilgan jinoiy qilmish mavjud bo'lmaydi) va tamom bo'lmagan jinoyat tarkibi (obyektiv belgi – JK Umumiy qismida nazarda tutilgan shaxsga bog'liq bo'lmagan holatlarga ko'ra oxirigacha yetkazilmaganligi) mavjud bo'lmaydi [8, 94-b.]. Mazkur fikrni davom ettirgan holda, A.A. Shakirovaning ta'kidlashicha, "Jinoyat ishtirokchilarining ixtiyoriy qaytishi o'z tabiatiga ko'ra jinoiy javobgarlikni istisno qiluvchi holat hisoblanadi. Ishtirokchilar jinoiy javobgarligini istisno etishning asosi jinoyatdan voz kechgunga qadar qilmishda tamom bo'lgan va tamom bo'lmagan jinoyat tarkiblarining mavjud emasligi"dir [9, 7-b.].

Y.Y. Pudovichkinning fikricha, "Jinoyat sodir etishga qaratilgan harakatlarning ixtiyoriy to'xtatilgani shaxsning aybi va ijtimoiy xavflilik xususiyati mavjud emasligi, ya'ni qilmishda jinoyat tarkibi belgilari yo'qligi, qilmish esa jinoyat turiga kirmay, uning sodir etilishi javobgarlikni istisno qilishini anglatadi" [10, 168-b.].

To'rtinchi guruh mualliflarining fikriga ko'ra, aksincha, jinoyatdan ixtiyoriy qaytishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'ladi. Masalan, S.Y. Sutsiyevning qayd etishicha, "Jinoyatdan ixtiyoriy qaytish jinoyat tarkibi tuzilishi belgilariga to'la muvofiq kelib, obyekt, obyektiv tomon, subyekt va subyektiv tomon belgilariga ega, biroq ayrim (yoki muayyan) o'ziga xos farqlovchi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Ixtiyoriy qaytishning obyekt subyekt tajovuz qilgan, biroq tashabbusiga ko'ra jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan munosabatlarga zarar yetkazishning keyingi harakatlardan voz kechgan cheklanmagan doiradagi huquq va manfaatlar hisoblanadi. Obyektiv tomondan ixtiyoriy qaytish harakat (jinoyat vositalarini nobud qilish) va harakatsizlik (barcha tayyorgarlik harakatlarini to'xtatish) orqali amalga oshirilishi mumkin. Ixtiyoriy qaytish subyekt umumiy subyekt belgilariga to'la muvofiq keladi. Ixtiyoriy qaytishning subyektiv belgilari jinoyatni oxiriga yetkazish mumkinligini anglaganligi hisoblanadi" [11, 8-, 17-b.].

Bugungi kunda mazkur yondashuvlarning aksariyatida jinoyatdan ixtiyoriy qaytishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud emasligi ta'kidlanadi.

A.A. Klyuyevning fikriga ko'ra, jinoyatdan ixtiyoriy qaytish jinoiy javobgarlikka tortish asosini istisno qiluvchi institut hisoblanadi. Shaxsning jinoyatdan voz kechgunga qadar harakat (harakatsizligi)da *jinoyat tarkibi mavjud emas*. Mazkur qilmishlar natijasida ijtimoiy xavfli oqibat yuz bermaganligi (moddiy tarkibli) yoki barcha harakatlar sodir etilmaganligi (formal tarkibli) tufayli tugallangan jinoyat sifatida baholanmasligi lozim. Shaxs irodasidan tashqari jinoyatni to'xtatishga majbur qiladigan holatlar yuz bermaganligi sababli tamom bo'lmagan jinoyat sifatida javobgarlikka tortish asosi ham mavjud emas [12, 14-b.]. Muallif yuqoridagi fikrlariga

qo'shimcha ravishda ixtiyoriy qaytishni jinoyat tarkibi belgilarini aniqlashdan oldingi institut sifatida baholaydi. "Jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish tushunchasi jinoyat mavjud emasligini anglatadi. Jinoyat tarkibining yo'qligi qilmish uchun javobgarlik masalasini ham yuzaga keltirmaydi", – deydi u [12, 15-b.].

Mazkur masala yuzasidan yana bir muallif – Orlovaning fikrini qayd etish o'rinli: "Jinoyatdan ixtiyoriy qaytgan shaxsning harakati (harakatsizligi)da jinoiy javobgarlikning obyektiv asosi – ijtimoiy xavfli tajovuz tamom bo'lmagan jinoyatlarga nisbatan kamroq darajada mavjud bo'ladi. Binobarin, ixtiyoriy qaytishda oqibatlar yuz bermasligining sababi aynan shaxsning mazkur oqibatlar yuz bermasligiga qaratilgan harakati hisoblanadi" [13, 77-b.].

Darhaqiqat, jinoyat tarkibi subyektiv tomon elementining zaruriy belgisi ayb bo'lib, shaxs ongli holatda o'z ichki irodasiga tayanib, u yoki bu qo'zg'atuvchi motivlar ta'siri ostida jinoyat-huquqiy taqiqni buzadi, bu esa, o'z navbatida, jinoyat sodir etishda aybdor deb topish uchun asos bo'ladi. Dastlab shaxs Jinoyat kodeksi normalari bilan taqiqlangan qilmishni sodir etishni va ijtimoiy xavfli oqibatlar yuz berishini istaydi. Shaxs o'z jinoiy niyatini amalga oshirib, tayyorgarlik ko'rish yoki jinoyat obyektiv tomonini sodir etishga qaratilgan harakat (harakatsizlik)ni amalga oshiradi. Mana shu vaqt davomida shaxs o'z irodasini jinoyat sodir etishga yo'naltiradi, ya'ni qilmishining subyektiv tomoni to'g'ri qasd ko'rinishidagi ayb bilan ifodalanadi. Insonning barcha xatti-harakatlari ong ostida boshqarilib, murakkab tuzilishi bilan tavsiflanadi, jinoyat sodir etish jarayonida u yoki bu motivlar ta'sirida ongda jinoyat sodir etishga nisbatan munosabat o'zgarishi natijasida jinoyat sodir etish irodasi yo'qoladi, aksincha, jinoyatni oxiriga yetkazishdan voz kechish irodasi yuzaga keladi. Irodaning mutlaqo teskari tomonga o'zgarishi natijasida shaxs o'zi boshlagan jinoiy faoliyatini o'z xohishi bilan tugatadi. Shu bilan birga, dastlab jinoyat sodir etishga qaratilgan harakat (harakatsizlik)ni to'xtatib, bundan buyon qilmishni sodir etishni ham, oqibat yuz berishini ham istamaydi. Ta'kidlash kerakki, jinoyatdan voz kechgunga qadar shaxsda jinoyat sodir etish qasdi mavjud bo'ladi, shunga ko'ra jinoiy javobgarlikning subyektiv asosi mavjud deyish mumkin. Demak, ixtiyoriy qaytgunga qadar shaxs qilmishida jinoiy javobgarlik asosi mavjud bo'ladi.

"Ixtiyoriy qaytishda shaxsning qilmish va oqibatga nisbatan ruhiy munosabati o'ziga xos bo'lib, avval sodir etiladigan harakat (harakatsizlik)ning ijtimoiy xavfli xususiyatini anglashi, ijtimoiy xavfli oqibat yuz berishiga yoki yuz berishi muqarrarligiga ko'zi yetishi va ularning yuz berishini istashida ifodalanadi, natijada bu munosabat jinoyatni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda, oqibatlar yuz berishini istashning o'zgarishida namoyon bo'ladi" [13, 78-b.].

A.I. Orlovaning quyidagi fikrini qo'llab-quvvatlaymiz: "Jinoyatdan ixtiyoriy qaytish tarkibi o'ziga xos bo'lib, quyidagi elementlardan iborat. Ixtiyoriy qaytishning obyekt – shaxsning jinoyatni sodir etish to'xtaguniga qadar tajovuzi qaratilgan, jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar; ixtiyoriy qaytishning subyekt – jinoiy javobgarlik yoshiga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs; ixtiyoriy qaytishning obyektiv tomoni – jinoyat sodir etishga sharoit yaratishga qaratilgan harakat (harakatsizlik) yoki JK Maxsus qismida nazarda tutilgan qilmishni bevosita sodir etishga qaratilgan

hamda jinoyat tamom bo'lgunga qadar subyekt tomonidan to'xtatilgan qilmish; ixtiyoriy qaytishning subyektiv tomoni – shaxs qilmishi va uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati bo'lib, u dastlab shaxsning amalga oshirilayotgan harakati (harakatsizligi)ning ijtimoiy xavfliligini anglashi, ijtimoiy xavfli oqibatlar yuz berishi mumkinligi yoki muqarrarligiga ko'zi yetishi va ularning yuz berishini istashi, keyinchalik jinoyatni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda, mazkur oqibatlar yuz bermasligini istashidan iborat. Demak, jinoyatdan ixtiyoriy qaytishning tarkibi tamom bo'lmagan jinoyat tarkibi bilan obyekt, subyekt va qisman obyektiv tomon bilan o'xshash bo'lib, subyektiv tomoniga ko'ra farqlanadi [13, 79-b.].

Tadqiqot natijalari tahlili

Fikrimizcha, jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish jinoiy va qonuniy xulq-atvor o'rtasidagi huquqiy hodisa hisoblanadi. Shuning uchun jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytishning huquqiy oqibati o'ziga xosligi bilan ajralib turishi zarur. Ixtiyoriy qaytishda jinoiy javobgarlik asosi mavjud bo'lmagani tufayli uning huquqiy oqibati jinoiy javobgarlikdan ozod qilishda ifodalanmasligi kerak. Biroq shaxsning dastlabki xulq-atvori jinoiy bo'lgani sababli uning oqibatlari qonuniy qilmishning oqibatlari, jumladan, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar bilan bir xil bo'lmasligi lozim. Shuning uchun ixtiyoriy qaytishning huquqiy oqibatlari "jinoiy javobgarlik istisno qilinadi" degan atama bilan izohlanishi va oqibatlari quyidagicha ifodalanishi lozim: agar shaxsning harakat (harakatsizligi)da jinoyat tarkibi bo'lmasa, u uchun jinoyat-huquqiy oqibatlar yuzaga kelmaydi, shuning uchun jinoyat-huquqiy ta'sir chorasi qo'llanmaydi. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish jinoyat sodir etgan shaxsning davlat tomonidan kechirilishi bo'lib, bunda davlat, hatto shaxsning qilmishida jinoyat mavjudligini tan olsa ham, uni hukm qilishdan bosh tortadi va shu bilan birga, javobgarlikka tortish bilan bog'liq barcha huquqiy oqibatlar bekor qilinadi.

Jinoyatdan ixtiyoriy voz kechgan shaxsning qilmishi o'ziga xos huquqiy tabiatga ega. Xususan, ixtiyoriy qaytgunga qadar qilmish ijtimoiy xavfli va aybning mavjudligi bilan ifodalanadi. Shuning uchun qilmish jinoiy deb e'tirof etilmagan holatda ham, u muayyan huquqiy oqibatlarni yuzaga keltirishi, biroq mazkur oqibatlar jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning oqibatlari bilan bir xil bo'lmasligi lozim. Ya'ni shaxsni jinoyatdan ixtiyoriy qaytganligi sodir etilgan boshqa jinoyatlar uchun jazo tayinlash vaqtida aybdorning shaxsini salbiy tavsiflovchi holat hisoblanadi. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish, jinoiy javobgarlikka tortilmasligi kabi shaxsning harakati (harakatsizligi)da ixtiyoriy qaytgunga qadar aybning qasd shakli mavjudligini tan olish uchun asos bo'lishi kerak.

Navbatdagi muhim masala jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytgan holatda qilmishning protsessual jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilishi va jinoyat ishini tugatish hisoblanadi. JPK normalariga muvofiq, jinoyat ishi ikki xil tartibda tugatiladi: rehabilitatsiya asoslariga ko'ra jinoyat ishini tugatish va ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish. Jinoyatdan ixtiyoriy qaytish jinoyat protsessual qonunchiligi asosida qo'zg'atilgan jinoyat ishida shaxsni aybsiz deb topish va rehabilitatsiya qilish uchun asos hisoblanishi (JPK 83-modda) yoki ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish asosi (JPK 84-modda) deb topilishi

yuzasidan yagona yondashuv shakllanmagan. Tergov amaliyoti materiallari tahlili jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish mavjud bo'lgan holatda ham JK 26-moddasiga havola qilinmasligi va faqat jinoyat ishini tugatish bilan cheklanayotganini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, "Jinoyatdan ixtiyoriy qaytish mavjud bo'lgan holatda jinoyat protsessual qonunchiligiga ko'ra, jinoyat ishi qaysi asoslar bilan tugatilishi to'g'ri va maqsadga muvofiq?" degan haqli savol tug'iladi.

R.R. Shakurovning fikriga ko'ra, ixtiyoriy qaytishning barcha elementlari mavjud bo'lsa, JPK 83-moddasi 2-qismi asosida jinoyat sodir etilganligi to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror qabul qiladi, sud jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida (JPK 333-moddasi) yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror (JPK 373-moddasi) qabul qiladi. Shundan kelib chiqib, JK 26-moddasi va 30-moddasi 5-qismida nazarda tutilgan jinoyat-huquqiy rag'batlantirish normalarini qo'llash protsessual jihatdan huquqiy tartibga solingan [14, 76–77-b.].

"Nazariyada jinoyat tarkibi jinoiy javobgarlikning asosi ekanligi belgilangan. Shubhasiz, ushbu konsepsiya ixtiyoriy qaytish aktida (ya'ni ixtiyoriy rad etishdan oldingi xatti-harakatlarda) jinoyat tarkibi yo'qligi sababli jinoiy javobgarlik istisno qilinadi, degan konsepsiyasiga asos hisoblanadi. Ushbu xulosa jinoyat protsessi doirasida ham qabul qilingan. Amaliyotda ixtiyoriy qaytish mavjud bo'lgan holatda jinoyat ishi qo'zg'atilishi mumkin emas, qo'zg'atilgan ish qilmishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lmaganligi sababli tugatilishi kerak (JPK 83-m. 2-b.). Ma'lumki, JPKda qilmishda jinoyat tarkibining mavjud emasligi jinoyat ishini tugatish uchun mustaqil asos sifatida jinoyat hodisasi yo'qligi bilan birga ko'rib chiqiladi. Amaliyot materiallarini o'rganish shuni ko'rsatmoqdaki, sudlar ixtiyoriy rad etish holatlarini ko'rib chiqishda ushbu asoslarni o'zaro farqlamasligi mumkin.

Olimning fikrlariga ko'ra, shu boisdan jinoyat ishini tugatish faqat jinoyat tarkibi bo'lmaganligiga asoslanmasdan, qonunda alohida "jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytganligi tufayli jinoyat ishini tugatish" kabi alohida asos belgilanishi maqsadga muvofiq [15, 197-b.; 13, 81-b.]. Mazkur fikrni davom ettirgan holda, jinoyatdan ixtiyoriy qaytishda jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lmagani tufayli shaxsning jinoiy javobgarlikka tortilmasligi masalasi qonunda quyidagicha ifodalanishi lozimligi bildirilgan: "Shaxs jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytgunga qadar amalga oshirgan harakati (harakatsizligi) uchun jinoiy javobgarlikka tortilmaydi" [8, 95-b.]. I.M. Israfilovning fikriga ko'ra, jinoyatdan ixtiyoriy qaytish jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish va jinoyat ishini tugatishning asosi sifatida belgilanishi mazkur normaning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi [2, 104-b.].

Xulosa

Birinchidan, jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish jinoiy va qonuniy xulq-atvor o'rtasidagi huquqiy hodisa hisoblanadi.

Ikkinchidan, shaxs ixtiyoriy qaytgunga qadar qilmishi ijtimoiy xavfli va unda ayb mavjud bo'ladi. Shuning uchun unda jinoyat tarkibi belgilari mavjud bo'lib, bu quyidagilarda ifodalanadi: *ixtiyoriy qaytishning obyekt*i – shaxsning jinoyatni sodir etishni to'xtatishga qadar tajovuzi qaratilgan, jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar; *ixtiyoriy qaytishning obyektiv tomoni* – jinoyat sodir etishga

sharoit yaratishga qaratilgan harakat (harakatsizlik) yoki JK Maxsus qismida nazarda tutilgan qilmishni bevosita sodir etishga qaratilgan hamda jinoyat tamom bo'lgunga qadar subyekt tomonidan to'xtatilgan qilmish; *ixtiyoriy qaytishning subyekt* – jinoiy javobgarlik yoshiga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs; *ixtiyoriy qaytishning subyektiv tomoni* – shaxs qilmishi va uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati bo'lib, u dastlab shaxsning amalga oshirilayotgan harakati (harakatsizligi)ning ijtimoiy xavfliligini anglashi, ijtimoiy xavfli oqibatlar yuz berishi mumkinligi yoki muqarrarligiga ko'zi yetishi va ularning yuz berishini xohlashi, keyinchalik jinoyatni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda mazkur oqibatlar yuz bermasligini istashi. Ixtiyoriy qaytishning jinoyat tarkibi belgilari tugallangan jinoyatdan subyektiv tomoniga ko'ra farqlanadi.

Uchinchidan, garchi jinoyatdan ixtiyoriy qaytgunga qadar sodir etilgan qilmishda jinoyat tarkibi belgilari mavjudligi va tugallangan jinoyatdan aynan subyektiv tomoniga ko'ra farqlanishiga qaramasdan, shaxsning o'z tashabbusi bilan jinoyatdan voz kechganligi hamda ijobiy xulqi rag'batlantirilib, javobgarlik kelib chiqmasligi va jinoyat qonunida "jinoiy javobgarlik istisno etiladi" atamasi bilan qo'llanishi maqsadga muvofiq.

REFERENCES

1. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. General part. Tashkent, Yuridik adabiyotlar Publ., 2021, 242 p.
2. Israfilov I.M. Dobrovolnyy otkaz ot dovedeniya prestupleniya do kontsa: pravovaya priroda i usloviya pravomernosti [Voluntary refusal to complete a crime: legal nature and conditions of legality]. *Bulletin of the Russian University of Cooperation*, 2023, no. 2 (52), p. 104.
3. Tishkevich I.S. Izbrannyye trudy [Selected works]. Minsk: Ed. office of the Journal "Industrial and Trade Law", 2014, pp. 207–208.
4. Maslov A.Ye. Dobrovolnyy otkaz v nauchnom tvorchestve professora Konstantina Aleksandrovicha Panko i sovremennyy zakon [Voluntary refusal of the scientific work of Professor Konstantin Aleksandrovich Panko and modern law.]. *VSU Bulletin*, Series: Law, 2019, no. 3 (38). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/dobrovolnyy-otkaz-v-nauchnom-tvorchestve-professora-konstantina-aleksandrovicha-panko-i-sovremennyy-zakon> (accessed 23.02.2024).
5. Rustamboyev M.Kh., Atajonov A.A. et al. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Criminal law course of the Republic of Uzbekistan]. Roof 1. General part. Doctrine of crime. Tashkent, Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan, 2018, 231 p.

6. Matveyeva Ya.M. Institut osvobozhdeniya ot ugovnoy otvetstvennosti v rossiyskom ugovnom prave: modernizatsiya i poisk alternativnykh sposobov uregulirovaniya ugovno-pravovogo konflikta [Institute of exemption from criminal liability in Russian criminal law: modernization and search for alternative ways to resolve criminal legal conflicts]. PhD thesis. St. Petersburg, 2015, p. 73.

7. Voprosy sovershenstvovaniya instituta neokonchennogo prestupleniya v ugovnom zakonodatelstve Respubliki Kazakhstan [Issues of improving the institution of unfinished crime in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan]. Kostanay, Kostanay branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “ChelSU”, 2017, p. 130.

8. Malyar M.Yu. Otkaz v ugovnom prave Rossii [Refusal in Russian criminal law]. PhD thesis. Yaroslavl, 2017, p. 94–95.

9. Shakirova A.A. Dobrovolnyy otkaz ot prestupleniya souchastnikov [Voluntary renunciation of the crime of accomplices]. Abstract of PhD thesis. Krasnoyarsk, 2006, p. 7.

10. Pudovochkin Yu.Ye., Dorogin D.A. Ucheniye o prestuplenii i o sostave prestupleniya [The doctrine of crime and the corpus delicti]. Moscow, RGUP, 2017, p. 168.

11. Sutsiyev S.Yu. Sostavy dobrovolnogo otkaza ot prestupleniya i deyatelnogo raskayaniya posle yego soversheniya [Compositions of voluntary renunciation of a crime and active repentance after its commission]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2008, pp. 8 – 17.

12. Klyuyev A.A. Osobennosti dobrovolnogo otkaza ot soversheniya prestupleniya v neokonchennom posyagatelstve i v souchastii [Features of voluntary refusal to commit a crime in an unfinished attack and in complicity]. Abstract of PhD thesis. Krasnodar, 2003, p. 14.

13. Orlova A.I. Dobrovolnyy otkaz ot prestupleniya: problemy teorii i praktiki [Voluntary renunciation of crime: problems of theory and practice]. PhD thesis. Krasnoyarsk, 2007, p. 77.

14. Shakurov R.R. Ugolovno-pravovoye regulirovaniye pozitivnogo povedeniya [Criminal law regulation of positive behavior]. Tashkent, Center for Advanced Training of Lawyers under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, 2019, pp. 76–77.

15. Tarkhanov I.A. Sovremennye problemy kharakteristiki dobrovolnogo otkaza i zakonodatelnoy reglamentatsii yego pravovykh posledstviy [Modern problems of characterizing voluntary refusal and legislative regulation of its legal consequences]. *Scientific Notes of Kazan State University*, Seriya: Humanitarian science, Kazan, Kazan State University, 2007, vol. 149 (6), p. 197.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2024-yil 1-son

VOLUME 4 / ISSUE 1 / 2024
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.4.1.

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

N. Salayev

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

S. Samadov

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i v.v.b.

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

D. Bazarova

TDYU Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar doktori, professor.

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Mahmudov, M. Sharifova, Y. Yarmolik, E. Mustafayev

Musahhih: K. Abduvaliyeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.ccj.tsul.uz

E-mail: criminologyjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2024-yil 26-martda bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog'i: 9,3.

Adadi: 30. Buyurtma: № 39.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

Toshkent davlat yuridik universiteti ©